

μεταλλαγές των ιδεών για την πόλη

οικονομία, κοινωνία, πολιτισμός και πόλεις, από τον 20ό στον 21ο αιώνα

χειμερινό εξάμηνο 2025-26

διδασκική ομάδα

Πέννυ Κουτρολίκου, Ειρήνη Μίχα (συντονίστρια)

συμμετέχουν

Άγγελος Βαρβαρούσης, Ίρις Πολύζου, Δήμητρα Σιατίτσα, Τιμόκλεια Ψαλλιδάκη

Φερενίκη Βαταβάλη & Σταύρος Σπυρέλλης (Εργαστήριο Κοινωνικών Μετασχηματισμών Αστικού Χώρου)

στόχος και περιεχόμενο

Στην πορεία από τον 20ό στον 21ο αιώνα, οι πόλεις, και ευρύτερα οι αστικές συγκεντρώσεις, αποτελούν προνομιακό πεδίο, αλλά και θεμελιώδη παράγοντα για την ανάπτυξη των φαινομένων που συνδέονται με τις σαρωτικές μεταλλαγές στη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου και στον τρόπο που διαμορφώνονται οι κοινωνικές σχέσεις. Στρατηγικοί τόποι για την ανάπτυξη του «νέου» στην οικονομία, την κοινωνία, τον πολιτισμό, οι πόλεις μεγεθύνονται – ή και συρρικνώνονται – και μεταλλάσσονται με άνισους αλλά έντονους και συχνά καταιγιστικούς ρυθμούς. Αντίστοιχα καταιγιστικές είναι και οι μεταλλαγές στον λόγο που αναπτύσσεται για τις πόλεις και τις πρακτικές για τον σχεδιασμό τους, καθώς και στις ιδέες και τις αντιλήψεις που στηρίζουν τον λόγο αυτόν.

Το μάθημα επικεντρώνεται σ' αυτή την ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίοδο της πορείας από τον 20ό στον 21ο αιώνα, όπου η ρευστότητα της συγκυρίας ανατρέπει τον κυρίαρχο λόγο και αναδεικνύει πρωτόγνωρα ζητήματα και διεκδικήσεις. Δημιουργώντας ένα άνοιγμα προς τη διεθνή συζήτηση, επιδιώκει να συμβάλει στην ανάπτυξη κριτηρίων και θεωρητικών εργαλείων που βοηθούν στην κατανόηση της σημερινής ρευστής συγκυρίας, που αναδεικνύουν τη συνθετότητα των παραγόντων που διαμορφώνουν τις θεωρητικές επεξεργασίες για την πόλη, την πολλαπλότητα των αντιλήψεων, τη σημασία του τοπικού και τη σχέση του με το παγκόσμιο. Σ' αυτό το πλαίσιο οι θεωρητικές επεξεργασίες για την πόλη αρθρώνονται με τις μεγάλες ιστορικές ανακατατάξεις και τις μεταβαλλόμενες αντιλήψεις για την παραγωγή, την κοινωνία, τον πολιτισμό. Αρθρώνονται επίσης με αντίστοιχες επεξεργασίες στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, επισημαίνοντας τις μεγάλες αλλά όχι συστηματικές και γραμμικές αλληλοσυσχετίσεις τους.

Στο πλέγμα των πιο πάνω διαδικασιών αναδεικνύονται ορισμένα κομβικά σημεία, τα οποία, αν και προφανώς δεν αποτελούν «στιγμιαίες» εξελίξεις, σηματοδοτούν σημαντικές μεταλλαγές, μεταξύ άλλων και, στον λόγο για την πόλη και τις διαδικασίες σχεδιασμού. Στο μάθημα, οι διαλέξεις και τα σεμινάρια που τις συνοδεύουν επιχειρούν να προβάλουν αυτά τα κομβικά σημεία, τις τομές και τις συνέχειες στις θεωρητικές επεξεργασίες για τον αστικό χώρο. Η ταχύτητα, η πολλαπλότητα των καταστάσεων, η συνύπαρξη απόψεων ή θραυσμάτων από διαφορετικές φάσεις ή προσεγγίσεις, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση δημιουργούν ένα ιδιαίτερα σύνθετο, «θολό» σε πρώτη προσέγγιση τοπίο. Αναδεικνύουν όμως και τον εργαλειακό και συγκυριακό χαρακτήρα τους. Ίσως σε αυτόν θα πρέπει να αποδοθεί το γεγονός ότι σήμερα, στη δίνη των πολλαπλών κρίσεων, η συζήτηση για την πόλη και τον σχεδιασμό φαίνεται ότι έχει ατονήσει. Και αυτό, παρότι – ή ίσως ακριβώς διότι – τόσο οι χρηματοπιστωτικές όσο και οι περιβαλλοντικές κρίσεις φαίνεται να ενοχοποιούν τις κυρίαρχες διαδικασίες αστικής ανάπτυξης.

Οι αντιλήψεις που κυριαρχούσαν μέχρι τη δεκαετία του 1980, και ταύτιζαν τους έντονους ρυθμούς αστικοποίησης με ένα μη διαχειρίσιμο «χάος», σταδιακά εξαφανίζονται, μαζί με τον μέχρι τότε κυρίαρχο λόγο για την οργάνωση και τον σχεδιασμό της πόλης, ενώ οι αναδιανεμητικές πολιτικές των παλαιότερων δεκαετιών, συσχετισμένες με το κράτος πρόνοιας και τον κεντρικό σχεδιασμό, έχουν σήμερα εκλείψει. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, οι αναπτυξιακές πολιτικές επικεντρώνονται σταδιακά στην ενίσχυση της θέσης των πόλεων, στο πλαίσιο του παγκοσμιοποιούμενου οικονομικού γίγνεσθαι, με προσέλκυση λειτουργιών και πληθυσμού. Μεγάλες διοργανώσεις και («φαραωνικά») έργα αποτελούν καταλύτες σ' αυτή την κατεύθυνση. Στο νέο αυτό πρότυπο ανάπτυξης οι κατασκευές και η κτηματαγορά αποκτούν κεντρική θέση. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο το γεγονός ότι οι χρηματοπιστωτικές πρακτικές που αναπτύχθηκαν τα τελευταία 25 χρόνια, παράγοντας τεράστια ποσότητα (πραγματικού και πλασματικού) πλούτου, είχαν ως προνομιακό πεδίο τομείς της αστικής ανάπτυξης (όπως κατοικία, εμπόριο, ψυχαγωγία, τουρισμό, μεταφορικές υποδομές). Αλλά ούτε και το γεγονός ότι οι πρακτικές στους τομείς αυτούς συνυφάνθηκαν με «φούσκες» που λειτούργησαν ως καταλύτες για τις περισσότερες από τις πιο πρόσφατες μεγάλες οικονομικές κρίσεις χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και κρατών.

Η πολύπλευρη κρίση που εξελίσσεται τις τελευταίες δεκαετίες, γεννά ποικίλες πρωτοβουλίες προσαρμογής και αντίστασης απέναντι στις καταλυτικές αλλαγές στην καθημερινή ζωή, τα εισοδήματα, την κατοικία, το περιβάλλον, τις δημόσιες υποδομές και υπηρεσίες. Ομάδες με διαφορετικούς στόχους και τρόπους οργάνωσης κινητοποιούνται σε διαφορετικές κλίμακες, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, διεκδικώντας «δικαίωμα στην πόλη». Καταγράφεται ήδη ένας σημαντικός αριθμός από τοπικές πρωτοβουλίες, πρακτικές αλληλεγγύης, αλλά και ευρύτερες κινητοποιήσεις που επανανοηματοδοτούν τον χώρο της πόλης και την έννοια του δημόσιου. Παράλληλα θέτουν νέα ερωτήματα για την κατανόηση του αστικού γίγνεσθαι και για τον σχεδιασμό.

Το μάθημα διδάσκεται από την ίδρυση του ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου το 1998, με αρχική διδακτική ομάδα τις Ντίνα Βαΐου, Μαρία Μαντουβάλου και Μαρία Μαυρίδου. Στη βάση μιας πολύτιμης παρακαταθήκης και κοινής οπτικής, η θεωρητική συζήτηση γύρω από τις μεταλλαγές των ιδεών για την πόλη διατρέχεται μέχρι σήμερα από μια συνέχεια, η οποία, σε άμεση συνάρτηση με τις ραγδαίες ανακατατάξεις στα ζητήματα παραγωγής του χώρου, τα τελευταία χρόνια εκφράζεται και μέσα από συγκλίσεις ή αποκλίσεις, εναλλαγές ή ακόμα και ανατροπές.

πρόγραμμα μαθημάτων

Τα μαθήματα οργανώνονται σε θεματικές ενότητες. Η πρώτη ανοίγει τη συζήτηση της κριτικής θεωρίας για τον χώρο και την πόλη, αρθρωμένη γύρω από τρεις σημαντικούς σταθμούς, ενώ στη δεύτερη η συζήτηση επανέρχεται μέσα από συγκεκριμένες εστιάσεις σε επίμαχα αστικά ζητήματα. Κάθε ενότητα κλείνει με ένα ομαδικό σεμινάριο που προετοιμάζεται από φοιτήτριες και φοιτητές, με βάση την προτεινόμενη βιβλιογραφία. Ένα ακόμα σεμινάριο αφιερώνεται στην επεξεργασία της άσκησης.

Θεματικές ενότητες

- (1) παρουσίαση του μαθήματος - ερωτήματα για τη μελέτη της πόλης (Ειρήνη Μίχα)
- (2) **κριτική θεωρία για το χώρο και την πόλη I:**
φορντισμός, κράτος πρόνοιας και η κληρονομιά του '68 (Πέννυ Κουτρολίκου & Ειρήνη Μίχα)
- (3) **κριτική θεωρία για τον χώρο και την πόλη II:**
ριζοσπαστική γεωγραφία και κριτικές στον νεοφιλελευθερισμό (Πέννυ Κουτρολίκου)
- (4) **κριτική θεωρία για τον χώρο και την πόλη III:**
πολιτισμικές σπουδές και μετα-αποικιοκρατικές προσεγγίσεις (Πέννυ Κουτρολίκου & Ειρήνη Μίχα)

- (5) Οι χωρικές πολιτικές της αποανάπτυξης (Άγγελος Βαρβαρούσης)
- (6) **ομαδικό σεμινάριο:** κριτική θεωρία για την πόλη_ ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, συζήτηση (13/11)
- (7) κινήματα για το δικαίωμα στην κατοικία την εποχή των πολλαπλών κρίσεων (Δήμητρα Σιατίτσα)
- (8) οι εικόνες της πόλης: διαχρονικές αντιλήψεις και σχεδιαστικά πρότυπα (Ειρήνη Μίχα)
- (9) Όψεις των μεταλλαγών της Αθήνας: από το επίπεδο της μητρόπολης στο επίπεδο της κατοικίας (Φερενίκη Βαταβάλη & Σταύρος Σπυρέλλης, LaST City, ΕΚΚΕ)
- (10) οι πόλεις στη δίνη πολλαπλών πληθυσμιακών μετακινήσεων (Ιρις Πολύζου & Τιμόκλεια Ψαλλιδάκη)
- (11) **σεμινάριο:** θεωρητικές υποθέσεις και βιβλιογραφία για την εκπόνηση των εργασιών (18/12)
- (12) (αν)ασφάλειες στην πόλη (Πέννυ Κουτρολίκου & Ειρήνη Μίχα)
- (13) **ομαδικό σεμινάριο:** το «δικαίωμα στην πόλη» στα χρόνια της κλιματικής κρίσης (15/1)

ζητούμενα του μαθήματος

α. σεμινάρια

Τα ομαδικά σεμινάρια, που αναφέρονται στο τέλος των δυο θεματικών ενότητων, αφορούν συζητήσεις γύρω από συγκεκριμένα ερωτήματα και θεωρητικές προσεγγίσεις. Οι συζητήσεις θα οργανωθούν με βάση την προτεινόμενη για κάθε μάθημα βιβλιογραφία, την οποία φοιτητές και φοιτήτριες επιλέγουν να μελετήσουν και να παρουσιάσουν. Η παρουσίαση δεν αφορά την περίληψη του κειμένου αλλά την κατανόηση και την κριτική αποτίμηση των διατυπώσεων των συγγραφέων. Τα προτεινόμενα κείμενα για κάθε θεματική είναι αναρτημένα στον ιστότοπο του μαθήματος. Μέχρι το 4ο μάθημα οι εγγεγραμμένοι/ες φοιτητές/τριες καλούνται να δηλώσουν, με κριτήριο τα επιστημονικά τους ενδιαφέροντα, το σεμινάριο στο οποίο θα συμμετάσχουν.

Στο 11ο μάθημα, το σεμινάριο αφορά στην άσκηση: την οριοθέτηση των θεωρητικών ερωτημάτων, τις μεθοδολογικές επιλογές, τις τεχνικές, τα εργαλεία και τη βιβλιογραφία, για τη διερεύνηση των ερωτημάτων αυτών στο πλαίσιο εκπόνησης των τελικών εργασιών.

β. εργασία

Κάθε φοιτητής/τρια πρέπει να συντάξει θεωρητική εργασία (δοκίμιο), 15-20 σελίδων (αυστηρά μέχρι 5000 λέξεις). Η εργασία αποτελεί κυρίως βιβλιογραφική έρευνα σχετική με τις θεματικές ενότητες του μαθήματος και είναι σκόπιμο να έχει ως βάση ερωτήματα ή ζητήματα που συναντάμε και στον ελληνικό χώρο «στην πορεία από τον 20ό στον 21ο αιώνα». Θα εξετάζονται ωστόσο οι τρόποι με τους οποίους τίθενται τα ερωτήματα αυτά στον δημόσιο λόγο και θα σχολιάζονται μέσα από ευρύτερες σχετικές θεωρητικές απόψεις/θέσεις από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία. Το θέμα της εργασίας θα πρέπει να οριστικοποιηθεί μέχρι το 10ο μάθημα (σεμινάριο), στο οποίο θα γίνουν σύντομες παρουσιάσεις, μεθοδολογικές επισημάνσεις και συζήτηση των επί μέρους θεμάτων.

εξέταση – αξιολόγηση

Η αξιολόγηση γίνεται με βάση (α) το δοκίμιο, το οποίο παρουσιάζεται και προφορικά την ημέρα των εξετάσεων, και (β) τις παρουσιάσεις στα σεμινάρια και, γενικότερα, τη συμμετοχή στο μάθημα.

ιστοσελίδες του μαθήματος

<https://helios.ntua.gr/course/view.php?id=2978>

http://mycourses.ntua.gr/course_description/index.php

Ειρήνη Μίχα

imicha@arch.ntua.gr

Πέννυ Κουτρολίκου

pkoutrolikou@arch.ntua.gr

Άγγελος Βαρβαρούσης

aggelosvar@gmail.com

Δήμητρα Σιατίτσα

dimisiat@gmail.com

Ιρις Πολύζου

irispolyz@gmail.com

Τιμόκλεια Ψαλλιδάκη

timokleia@gmail.com

Φερενίκη Βαταβάλη

fvatavali@ekke.gr

Σταύρος Σπυρέλλης

sspyrellis@ekke.gr